

JÁ VÁM TO SPOČÍTÁM!

Disfrutalistický referát
nejen o ekonomii

Text:
Kateřina
Varhaník Wildová

O kritické ekonomii a ekofeminismu

Povídání s ekologickou ekonomkou **NAĎOU JOHANISOVOU** jsem nedokázala napsat jako normální rozhovor. Její myšlenky sahají za rámec běžného uvažování o ekonomii a neškolenému čtenáři by mohly zamotat hlavu. Pokusila jsem se tedy některé stěžejní termíny vypíchnout a vysvětlit. Snad se tak neztratí nic z toho, co jsem se v Brně dozvěděla, a čtenářův pohled na ekonomii bude osvěžen novými myšlenkami.

Ekologická ekonomie

Přestože se tento termín zdá výmluvný, vymezení ekologické ekonomie zdaleka jednoznačné není. Pod ekologickou ekonomikou se najdou směry, které chtějí uvažovat ekonomikou zásadně jinak, ale také ty, které mainstreamovou ekonomikou nezpochybňují. Naďa Johanisová patří k těm, kteří téma vidí zásadně jinak. Mluví proto spíše o kritické ekonomii nebo také o sociálně ekologické ekonomii. Ta ekonomie, jak ji známe a která na nás vykoukne každý den z novin, se prezentuje jako přírodní věda – tedy jako fyzika, chemie nebo matematika. Proti tomu ale stojí pádné námítky. Za prvé je ekonomie nutně vědou sociální, váže se k lidské činnosti a hodnotám. Za druhé, ekonomie se sice prezentuje jako přírodní věda, ale přírodou se nezabývá. Příroda je pro ni jen jedním ze vstupů do systému. Zdrojem, o jehož možné vyčerpání nepřemýšlí: Předpokládá totiž, že když jeden zdroj dojde, automaticky ho nahradí jiný.

Skryté předpoklady

Středoproudá ekonomie operuje se skrytými předpoklady. To znamená, že některé věci lidé berou jako dané, protože se je naučili ve škole a dnes a denně jsou v nich zabezpečováni. Pak se může zdát, že taková ekonomie je „objektivní“. Ale to je jen zdání způsobené nezpochybňovaným omíláním téhož. Například se počítá s tím, že základní ekonomickou jednotkou je jednotlivec. Ale když budeme jako základní jednotku brát komunitu, už všechno vypadá jinak. To, co se jeví jako racionální z hlediska jednotlivce, už tak racionálně nevypadá, ani pokud budeme brát jako kontext naše zasazení v ekosystému. Dobrým příkladem je jízda autem. Dejme tomu, že z ekonomického hlediska je pro jedince racionální. Běžné ekonomické myšlení ale nedokáže uchopit dopady masového využívání aut, těžby paliv a exhalací na celkové zdraví populace či třeba na změny klimatu. Všechny tyto důsledky proto označuje jako „externality“ – jako něco vnějšího. Slyšíte za tím skrytý předpoklad, že vlastně takové externality – „vnějškovosti“ – nejsou důležité, jsou někde mimo?

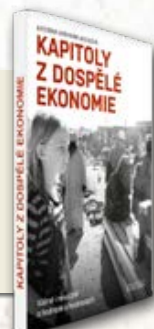
Spodek ledovce

Další vysvětlení, které nám může pomoci v orientaci, je model ekonomiky jako ledovce. Nahoře nad hladinou je viditelná jen malá část, zlomek velkého celku. To je ekonomika peněžní, aktivity firem a státu. Ale ta poměrně větší část pluje pod hladinou, s čímž už se nepočítá. Ovšem změníme-li něco v té viditelné části ekonomiky, začne se měnit i ta část ledovce plující pod hladinou. Tedy celá ta neviditelná nepeněžní sféra (např. sféra péče o rodinu, o zahradu) i procesy v přírodě, kterou od ekonomiky nelze oddělit. Sociálně ekologická ekonomie se snaží chápat „ledovec“ ekonomiky jako celek.

Ekofeminismus, jinová a jangová ekonomika

Je třeba si uvědomit, že feminismů je víc. Ten jeden se snaží minimalizovat rozdíly mezi muži a ženami. Naďa Johanisová uvádí příklad takového feminismu, kdy OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj) doporučuje zkrátit mateřskou dovolenou a přispívat matkám na poukázky do jeslí. Tak se budou moci vrátit dřív do práce a zvýší se nám domácí produkt. K čemu je ale dobré, aby ženy soutěžily s muži na špici a přebíraly jejich pohled na svět? Když se ženy naženou do „ekonomiky“, nic podstatného se nezmění. Ekonomika totiž už má svůj gender. A je to gender mužský. Také ji můžeme nazvat ekonomikou jangovou (podle konceptu jin–jang), o čemž mluví Fritjof Capra v knize *Boh obratu*. Důraz v ekonomických učebnicích na expanzi, konkurenci a sebezámek potlačuje jiné hodnoty, jako je ekologická udržitelnost, spolupráce a altruismus. To má pak odrazy ve veřejných politikách a v reálné ekonomice. Další feminismus – ekofeminismus – hledá cesty k ekonomice, která by více zohledňovala ženský – jinový – pohled na svět. Do popředí se dostává nikoliv nárůst produkce, ale reprodukce života – péče o rodinu, o přírodu, o místní společenství (Křesťanství zde mluví o správcovství zahrady). Bohatství má v tomto pohledu mnoho podob, neomezuje se na růst produkce či na disponibilní příjem. K bohatství patří i zdravá příroda a vztahy v rodině, ale také třeba možnost důstojné práce a slušného bydlení. Pokud se takto začneme dívat na ekonomiku, začne nám najednou připadat divné, když firmy oslavují pouze maximalizaci zisku, přičemž jiné typy bohatství mohou svou činností omezovat.

*Co jsou peníze, co je dluh a co volný trh a jak s tím souvisí naše morální hodnoty? Na tyto a další otázky hledejte odpovědi v nové knize Kateřiny Varhaník Wildové *Kapitoly z dospělé ekonomie*. Prohlížejte a objednávejte na bit.ly/dospela-ekonomie.*

Většinu prostoru u paní doktorky doma zaujímají knihy.

Pokusila jsem se zhruba nastínit východiska, abychom se mohli dostat k nějakým perspektivám. Ptám se proto přímo Nadi Johanisové, co si myslí, že se doposud povedlo.

Na současný vývoj se můžeme dívat i tak, že na jednu stranu se problémy způsobené jangovým a ekonomistickým pohledem na svět prohlubují a na druhé straně se tu formuje často neuvědomělý odpor zdola, který přerůstá ve smysluplné alternativy. Můžeme to pozorovat v tak zásadních oblastech, jako je porodnictví nebo pěstování potravin. Na jedné straně tu přetrvává a posiluje přístup, kdy se ženské tělo i půda stávají pasivním objektem, z něhož se technologickými prostředky něco vydobývá – dítě či úroda. Na druhé straně jsou tu silící hnutí za přirozený porod či snaha lidí vrátit se k přímému vztahu k půdě, vlastnoručně si něco pěstovat či kupovat od drobných pěstitelů, třeba formou komunitně podporovaného zemědělství.

Kde jsou cesty, nové perspektivy?

Na osobní úrovni je to návrat pod hladinu ledovce, o kterém jsme mluvili. Ocenění a radost z činností, které nezvyšují HDP, ale zvyšují naše propojení s místem, s minulostí, s lidmi kolem nás. Tvořivých činností, jako je vaření, rodinné muzicírování, zahradničení, praktikování drobných řemesel pro radost. To jsou také formy bohatství, které si často můžeme dopřát a rozhojňovat nezávisle na výši platu.

Zároveň vidím i potřebu institucionalizace jinového přístupu, včetně posunů k jinému typu organizace. Zaujímají mě proto jiné ekonomické instituce, nežli jsou běžné firmy. Třeba lesní družstvo v Přídolí u Českého Krumlova, které pečuje o obecní lesy s pomocí místních lidí, kterým tak umožňuje důstojné živobytí, a navíc se jeho pracovníci pedagogicky věnují i místním dětem. Potenciál mají i duchovní instituce, jako jsou církve, které

ve svém podnikání nemusí být tlačeny pouze ziskem. Významným činitelem jiného ekonomického přístupu se mohou stát obce, hlavně ty malé, kterých je u nás 77 % (počítáno do tisíce obyvatel). Ty už dnes provozují výroby na obnovitelné zdroje energie, vlastní prodejny či poskytují svým občanům zdarma prostory k jejich aktivitám. Jako ekonomické jednotky ve smyslu uspokojování lidských potřeb a zvyšování bohatství v nejširším smyslu lze často chápat i spolky. Například v Roztokách u Prahy existuje spolek Roztoč, který i s pomocí dobrovolníků a s minimem administrativy provozuje řadu kroužků pro děti a také veřejné akce.

Přednášíte na katedře environmentálních studií na Fakultě sociálních studií MU v Brně. Čím je enviro specifické?

Naši studenti se na katedře dozvídají o environmentálních problémech, o tom, že jde naše společnost špatným směrem, že ekonomická činnost ničí přírodu. Na jiných katedrách titíž studenti, kteří třeba studují dva obory, pak slyší zase něco jiného. Že je v podstatě všechno v pořádku. To, co se dozvídají u nás a na jiných katedrách, je tak často v rozporu. Ten rozpor může vést k nejistotě, ke zmatení – anebo k rozvoji kritického myšlení. Naše katedra, jak už jsem zmiňovala, se věnuje výzkumu jiných než běžných ekonomických subjektů. Říkáme jim ekonomické alternativy. Kolegyně Eva Fraňková se zase zaměřuje na měření tzv. sociálního metabolismu. Kouká na ekonomické procesy ne prizmatem peněz, ale především energie a materie, které systémem protékají. Ale enviro je samozřejmě širší, nezabývá se jen ekonomikou a ekonomikou. Předmětem vyučování jsou i veřejné environmentální politiky, ekopsychologie, ale i témata z antiky či komunikační workshopy. Se studenty prostě hledáme hlubší příčiny ekologické krize i cesty, jak se ji snažit řešit.

Jak se studenti z envira uplatňují v životě?

Pracují pro neziskový sektor, ve veřejné správě, někteří jsou novináři, jedna studentka pracuje v Africe pro rozvojovou organizaci. Ale když mluvíme o uplatnění, tak je třeba rozlišovat dvě věci: živobytí a trh práce. Placená práce a živobytí se nemusí tak úplně překrývat. Vezměte si, že děvčata, bývalé studentky, si založí rodiny. Část se jich odstěhuje na venkov. Vytváří síť lidí, kteří mají společné hodnoty. Organizují komunitní školky a pak i školy. Společně objednávají třeba biopotravinu či se společně spojí s místním zemědělcem a berou od něj zeleninu na zimu. Sdílejí auta. Směňují navzájem věci, sýr od vlastních koz či třeba starší šatstvo, mimo peněžní sféru. Často se tak pohybují

S kamarádkami při několikadenním putování Českomoravskou vysočinou

ve stínové ekonomice, ale ne proto, aby podváděly. Jsou to velice malé objemy. Snaží se o životy na venkově a zároveň o minimální ekologický dopad. A pak je tu dimenze sociální. Vymaňují se z modelu nukleární rodiny. Vrací se k přirozenému modelu místního společenství rodin a jejich nepeněžní ekonomické transakce tuto komunitu utužují. Na vysoké škole by podle mě mělo jít především o to, aby se lidé naučili kriticky myslet, získali orientaci a nadhled. A pak třeba dokážou jít i proti proudu konvenčního ekonomického myšlení a citění.

Témata, kterými se zabýváte, jsou těžká, až místy depresivní. Co vám dělá radost?

Osobní vztahy, rodinné vztahy, ale také dialogy se studenty či psaní článků. Relaxuji se detektivkami Agathy Christie. Baví mě i vaření, zahrada, kontakt s rostlinami, stromy, zvířaty (máme psa a slepice)... Baví mě kreslení, i když na něj nemám tolik času, kolik bych si přála. Můj sen je jednou, třeba jen pro sebe, ilustrovat některé písničky a pohádky. Vlastně mi dělá největší radost to, že žiju. Snažím se být vděčná za každý den.

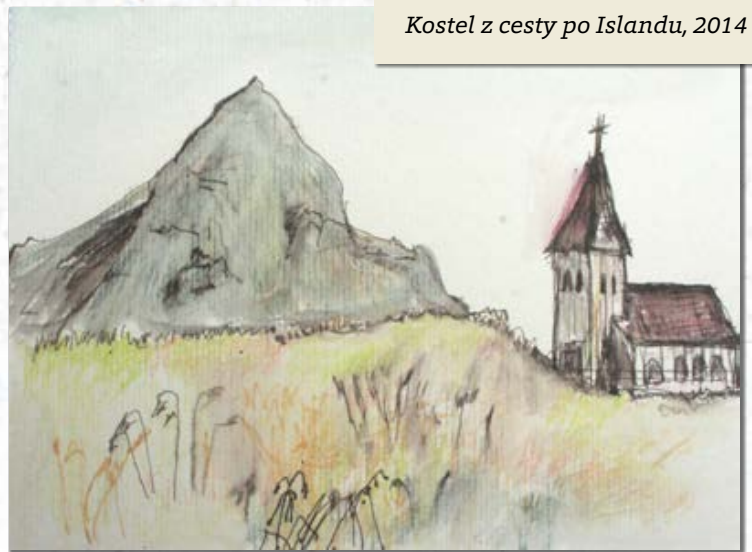
Na semináři Otevřený prostor, který každoročně spolupořádá katedra environmentalistiky.

RNDr. Naďa Johanisová, Ph.D.

Ekologická ekonomka, autorka mnoha knih, článků a překladů. Vyučuje na katedře environmentálních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity.

Kostel z cesty po Islandu, 2014

Procházela jsem vaše obrázky, mnohé z nich jsou z cest. Cestování (turismus) není zrovna ekologická záležitost. Jak to máte s cestováním?

Neláká mě běžné turistické poznávání, spíš jsem ráda, když mohu někam jet za nějakým jiným účelem, třeba pracovním nebo za přáteli, a poznat místo jaksi zevnitř. Měla jsem štěstí, že jsem mohla pracovním pobývat několik měsíců v Barceloně, ve starobylé čtvrti Raval, kde žijí přistěhovalci, lidé z celého světa. Úzké uličky bez aut, balkony a starobylé domy, muslimové, Asiati, majitelé krámků žili často nad nimi jako za starých časů... Uvědomila jsme si tam třeba to, jak moc auta ruší náš společný prostor a jak je to skvělé bez nich. Některé moje obrázky jsou z Islandu. Měla jsem dost výčitky, protože jsem tam letěla letadlem. Po Evropě jinak jezdím vlakem nebo autobusem. Především z ekologických důvodů, ale taky proto, že se potřebuju na nové místo dostat postupně, po zemi, poznat, jak se mění krajina, a vůbec se nějak zvolna vpravit do nového prostředí, kam jedu. Jedno španělské přísloví říká, že „duše cestuje na oslu“. Pokud někam příletnu letadlem, může se stát, že nechám svou duši někde daleko vzadu. A pak musím čekat, až se ke mně připojí. Na Island jsem letěla na konferenci. Když už jsem tam byla, tak jsem se pak ještě vydala na pár dní pěšky s báglem, spacákem, ešusem a starým vařičem na pevný líh, podél jednoho pobřeží. Byl to jeden z mých nejsilnějších životních zážitků. Po návratu jsem se několik dní nemohla vpravit do běžného „počítačového režimu“. Asi se moje duše ještě toulala po Islandě.

Nakously jsme rodinné vztahy. Vaše dcera šla ve vašich stopách?

Dcera vystudovala bakaláře na naší katedře a poté příbuzný obor, sociální a kulturní ekologii na UK v Praze. Nyní pracuje jako učitelka v mateřské škole. Angažuje se ve Straně zelených. Jsem na ni hrdá i proto, že se v době vrcholící humanitární krize s uprchlíky poblíž našich jižních hranic angažovala ve skupině mladých lidí, kteří jim pomáhali, jak se dalo.

Přečtěte si:

- **Johanisová, Naďa (2008) Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem: výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku. Stehlík**
- **Cameronová, Anne (2000) Dcery měděné ženy. Stehlík**
- **Latouche, Serge (2012) Malé pojednání o poklidném nerůstu. Za tratí**
- **Capra, Fritjof (2002) Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura. DharmaGaia, Maťa**